

Rosana Ratkovčić i Meliha Teparić

Ruža u kamenu – vizualna kultura i tradicija žena derviša u Sarajevu

UDK 141.336 – 055.2

Sažetak

Članak se bavi tradicijom žena derviša u Sarajevu, koju možemo pratiti od 16. stoljeća, a odjeci ove tradicije prisutni su i u današnjem vremenu. U članku smo predstavile neke od najpoznatijih žena derviša (dervišhana) koje se spominju u povijesti Sarajeva. Istražile smo ženska turbeta i nišane u Sarajevu i okolici i navele lokalne predaje i legende koje se povezuju sa ženama sahranjenim u ovim grobovima (mezarima). Oblik rozete, ruže, đula ili *güla* pokazale smo kao najznačajniji motiv vizualne kulture žena derviša i predstavile smo različita simbolička tumačenja ovog motiva u sufijskoj duhovnosti. Ovaj motiv najčešće nalazimo na kamenim nadgrobnim spomenicima (nišanima), a prisutan je i u drugim materijalima. Povezivanjem tradicije žena derviša s motivima njihove vizualne kulture, željele smo ostvariti širi uvid u ulogu i značaj ove zapostavljene tradicije.

Ključne riječi: žene derviši (dervišhane), *badžijanije*, turbe, nišan, rozeta, đul, *gül*

Sufizam (*tesavvuf*) je u Bosni i Hercegovini prisutan od perioda osmanske vladavine (1463), a sufijska tradicija i danas je sastavni dio života bosanskih muslimana. Neki istraživači povijesti islama i sufizma u Bosni i Hercegovini smatraju da je rani dolazak derviša i njihova prisutnost na ovom području značajno pridonijela islamizaciji lokalnog stanovništva, širenju islama i islamske kulture.¹ Osnivanje Sarajeva povezuje se s *vakufnamom* Isa-bega Ishakovića iz 1462. godine, u kojoj se uz utemeljenje više različitih zadužbina navodi i osnivanje tekije na Bentbaši, koja se kasnije spominje kao tekija mevlevijskih derviša.²

Tokom povijesti na području Bosne i Hercegovine postojali su različiti derviški redovi: mevlevije, nakšibendije, rufaije, kadirije, halvetije, šazilije, bedevije i bektashije. U periodu socijalističke Jugoslavije djelovanje derviških redova u Bosni i Hercegovini bilo je marginalizirano, Islamska zajednica zabranila je njihovo djelovanje 1971. godine, ali je i u tom vremenu nastavljeno prakticiranje sufijske duhovnosti, u tajnosti, s manjim brojem sljedbenika, najčešće u privatnim kućama šejhova. U devedesetim godinama 20. stoljeća, kada u zemljama bivše Jugoslavije dolazi do retraditionalizacije društva, dolazi i do obnove djelovanja derviških redova, pa možemo govoriti o nekoj vrsti renesanse ili procvata sufizma u Bosni i Hercegovini.

Danas u Bosni i Hercegovini aktivno djeluje veliki broj derviških redova, šejhova i tekija. Među pripadnicima derviških redova veliki je broj žena derviša, iako muškarci ipak prevladavaju, a uloga šejhova i vekila pripada isključivo muškarcima. Prisutnost žena derviša može se pratiti kroz povijest sufizma u Bosni i Hercegovini i predstavlja dugu tradiciju, kojoj i današnje žene derviši pripadaju.

Sufizam i derviški redovi njeguju vlastitu vizualnu kulturu kao način vizualne identifikacije i potvrde pripadnosti određenom tarikatu i sufijskoj tradiciji. Kao što djelovanje derviških redova proizlazi iz islamske vjere, vizualna kultura sufizma proizlazi iz islamske vizualne kulture, ali s uvođenjem nekih vlastitih prepoznatljivih vizualnih obilježja, pa je u tom smislu možda možemo smatrati svojevrsnom islamskom vizualnom subkulturom.

Kontemplativna vjerska praksa sufizma zasniva se na ideji univerzalizma, duhovnog jedinstava s Bogom u kojem nema razlike među ljudima, bez obzira na klasu, rasu, spol, pa čak i vjeru, tako da su i elementi vizualne kulture sufizma većinom univerzalni, iako se mogu uočiti određene posebnosti u vezi sa ženama dervišima u Bosni i Hercegovini. Ove posebnosti najčešće su vezane uz motiv rozete, ruže, *gūla* ili đula, koji može biti izveden u različitim materijalima, a možemo pratiti dugu tradiciju povezanosti ovog motiva sa ženama dervišima u Bosni i Hercegovini.

Pregled literature

Jedino do sada objavljeno cjelovito znanstveno istraživanje povijesti žena derviša u Sarajevu i Bosni i Hercegovini predstavlja članak Muhameda Hadžijahića “Badžijanije u Sarajevu i Bosni” iz 1982. godine.³ Na osnovu žive usmene tradicije koja je postojala u njegovo vrijeme, kao i nekih pisanih dokumenata, autor iznosi tezu da je postojao pokret žena derviša u Sarajevu, a vjerovatno i u cijeloj Bosni i Hercegovini, od sredine 17. do sredine 18. stoljeća.⁴

Ove žene derviši nazivale su se *badže*, *đulbadže*, *badž-kadume* ili *badžijanije*, a autor se odlučuje za upotrebu naziva *badžijanije*.⁵ Svi ovi nazivi proizlaze iz turske riječi *badži*, u značenju ‘starija

uspostavljanja Nezavisne Države Hrvatske. Konačnu odluku o njezinom uklanjanju donijele su gradske vlasti Sarajeva 1950. godine, a 1957. odluka je i izvršena. U novije vrijeme pokrenuti su radovi na iskapanju ostataka tekije i inicijativa za njezinu rekonstrukciju. Na obali Miljacke prezentirani su temelji, uz koje je postavljena ploča s povijesnim podacima.

³ Muhamed Hadžijahić, “Badžijanije u Sarajevu i Bosni”, *Anali GHB*, 1982, str. 109–133.

⁴ Ibidem, str. 111–112.

⁵ Ibidem, 111.

¹ Vidjeti, naprimjer, Fazileta Hafizović, “Slavonija – pitanje uloge derviša u širenju islama”, *Mjesto i uloga derviških redova u Bosni i Hercegovini, Zbornik radova povodom obilježavanja 800 godina od rođenja Dželaluddina Rumija* (Sarajevo, 2011), str. 277–283; Ines Aščerić-Todd, *Dervishes and Islam in Bosnia, Sufi dimensions to the formation of Bosnian Muslim society*, Leiden, Boston: BRILL, 2015; Rosana Ratković, “Prisustvo derviša na području Slavonije u vrijeme Osmanske vladavine”, *Scrinia Slavonica* 14/2014, str. 5377.

² Rušenje tekije na Bentbaši započelo je 1941. godine, nakon

sestra'. Sufije su smatrali *badžijanijama* žene koje su pripadnice derviškog reda, analogno pojmu brat za muške pripadnike. Šejhovu ženu također su nazivali *badži* (sestra-majka).⁶

Neke od *badžijana* veoma šturo spominje i Alija Bejtić u radu "Jedno viđenje sarajevskih evlija i njihovih grobova kao kulturnih mjesta" iz 1981. godine.⁷

Sabina Voloder-Strinić objavila je 2017. godine knjigu *Badžije, pobožne muslimanke*.⁸ Knjiga predstavlja značajan doprinos poznavanju tradicije ženske sufijske duhovnosti u Bosni i Hercegovini, iako nije pisana sa znanstvenih, već s novinarsko-publicističkih polazišta.

Važan prilog poznavanju povijesti žena derviša u Sarajevu predstavljaju radovi Mubine Moker, knjiga *Šejh Hasan Kaimija – sin vremena*,⁹ i članak "Sejrisuluk šejha Kaimije u svjetlu njegova odnosa prema ženama-sufijama",¹⁰ u kojima, uz prikaz životopisa Hasana Kaimije, šejha i pjesnika, jedne od najmarkantnijih ličnosti u kulturi Bosne i Hercegovine u drugoj polovici 17. stoljeća, autorica posebno obrađuje do sada nedovoljno istražen segment njegova društvenog djelovanja, odnosno duhovni odgoj i upućivanje žena derviša.

Meliha Teparić, koautorica ovog članka, objavila je rezultate svojih istraživanja nišana na grobovima žena derviša.¹¹ Ovi nišani potvrđuju prisutnost žena derviša kroz bosansku povijest, a istovremeno predstavljaju vidljive i prepoznatljive specifične elemente njihove vizualne kulture.

Kelamu'l šifa' (Govor koji liječi), časopis za historijsko naslijeđe, tesavvuf i kulturu, posvetio je poseban broj ženama u sufizmu, naslovljen *Žena u tarikatu*, objavljen 2005. godine, s tekstovima koji obrađuju ulogu žene u islamu, a kroz to, i u derviškim redovima.¹²

⁶ Muhamed Hadžijahić, "Badžijanije u Sarajevu i Bosni", *Anali GHB*, 1982, str. 112.

⁷ Alija Bejtić, "Jedno viđenje sarajevskih evlija i njihovih grobova kao kulturnih mjesta", *Prilozi POF-a*, Orijentalni institut u Sarajevu, XXXI–1981, str. 111–129.

⁸ Sabina Voloder-Strinić, *Badžije, pobožne muslimanke*, Sarajevo, 2017.

⁹ Mubina Moker, *Šejh Hasan Kaimija – sin vremena*, Sarajevo: Naučnoistraživački Institut "Ibn Sina", 2019.

¹⁰ Mubina Moker, "Sejrisuluk šejha Kaimije u svjetlu njegova odnosa prema ženama-sufijama", *Znakovi vremena*, 45/46, 12/2009, 216–231. Riječ *sejrisuluk* označava 'duhovni put', duhovno 'napredovanje' (op. a.)

Časopis *Kelamu'l šifa'*, s naslovom *Žena u vremenu*, ponovo 2021. godine obrađuje temu žena u sufizmu, s nizom članka koji razmatraju različite aspekte ženske derviške duhovnosti.¹³

Žana Tkalčić u svom diplomskom radu *Život i položaj žene u derviškoj zajednici* iz 2018. godine bavi se temom žena derviša s etnoloških i antropoloških polazišta, na primjerima dviju derviških zajednica, reda rifajija u Rijeci (Hrvatska), te nakšibendijskog reda u Sarajevu (Bosna i Hercegovina).¹⁴

Iz ovog pregleda literature uočljivo je da je relativno mali broj djela posvećen ženama dervišima u Bosni i Hercegovini u odnosu na dugu tradiciju njihove prisutnosti, kao i u odnosu na općenito velik broj istraživanja različitih aspekata sufizma u Bosni i Hercegovini. Na osnovu korištene literature, terenskih istraživanja, razgovora i bilježenja različitih lokalnih predaja i legendi, pokušale smo u ovom članku povezati historiografiju žena derviša u Sarajevu i okolici s primjerima njihove vizualne kulture, da bi na taj način obuhvatile širu sliku tradicije ženske sufijske duhovnosti u Sarajevu i okolici.

Tradicija žena derviša u Sarajevu

Sabina Voloder-Strinić piše da je prva žena koja se spominje u povijesti tesavvufa u Bosni i Hercegovini bila Hemzada-hatun bint Kaja.¹⁵ O njoj znamo samo da je bila prva poznata šejha Gaziler tekije u Sarajevu, koja je za vekila ove tekije postavila svog muža, kasnije šejha hadži Ramazana, između 9. i 18. maja 1557. godine.¹⁶

Prema podacima koje donosi Muhamed Hadžijahić, prva poznata ženska tekija u Sarajevu bila je tekija koju je vodila supruga kaderijskog šejha Hasana Kaimije, u drugoj polovici 17. stoljeća, a ime ove žene nigdje se ne navodi.¹⁷

¹¹ Meliha Teparić, "Analiza nekoliko ženskih derviških nišana iz Bosne i Hercegovine", *Kelamu'l šifa'*, 58–60/XVIII, 1441–42/2021.

¹² *Kelamu'l šifa'*, časopis za historijsko naslijeđe, tesavvuf i kulturu, 7, jesen, 1426/2005.

¹³ Ibidem, 58–59–60/XVIII, 1441–42/2021.

¹⁴ Žana Tkalčić, *Život i položaj žene u derviškoj zajednici*, diplomski rad, Zagreb, 2018.

¹⁵ Sabina Voloder-Strinić, *Badžije, pobožne muslimanke*, str. 155.

¹⁶ Ibidem, str. 155.

¹⁷ Muhamed Hadžijahić, "Badžijanije u Sarajevu i Bosni", *Anali GHB*, str. 123.

Na osnovu istraživanja predstavljenih u ovom članku iznosimo pretpostavku da je njezino ime možda bilo Arsa.¹⁸

Godine 1660. šejh Hasan Kaimija pretvorio je svoju kuću za stanovanje u Ćumuriji ulici u Sarajevu u tekiju, odnosno u *vekilhanu*.¹⁹ *Vekilhana* je mjesto gdje se obavlja zikir pod vodstvom šejhova zastupnika, *večila*, pa Muhamed Hadžijahić i Mubina Moker pretpostavljaju da se u šejh Kaiminoj *vekilhani* odvijao zikir za žene, koji je predvodila njegova supruga.²⁰ Kao potvrdu ove pretpostavke Mubina Moker navodi da se grob supruge šejha Kaimije, koji se nalazio u njegovoj *vekilhani*, spominje kao mjesto hodočašća, što pokazuje da je ova žena postigla visoki duhovni stupanj.²¹

Kaimijina supruga umrla je vjerovatno prije 1682/83. godine, a čini se da je nakon njezine smrti ova *vekilhana* prestala služiti ženama dervišima.²² Poslije 1697, a prije 1762/63. godine tekija je pripala nakšibendijskom derviškom redu.²³ Grob supruge šejha Kaimije uvršten je godine 1859/60. u popis sarajevskih kulturnih mjesta, iz čega vidimo da je njezin kult tada, gotovo dvije stotine godina nakon njezine smrti, još bio prisutan.²⁴

Na mjestu gdje se nekada nalazila *vekilhana* šejha Kaimije, s grobom njegove supruge kao mjestom hodočašća, danas se nalazi zgrada izgrađena u austrougarskom periodu, 1896. godine, u kojoj je smještena škola za strane jezike. Objekt je od kulturno-historijskog značaja, a naziva se originalno *Arsa tekija*.²⁵ Ovaj naziv pokazuje da su projektanti objekta znali da se na ovom mjestu nekada nalazila tekija, što upućuje da je *Arsa* možda bilo ime Kaimijine supruge.²⁶ Prema usmenoj predaji, u jednoj od podrumskih

prostorija navodno se nalazi grob nepoznate osobe, za koji možda možemo pretpostaviti da predstavlja grob Kaimijine supruge. U vrijeme naših istraživanja ove podrumske prostorije bile su nedostupne, pa za sada ne raspoložemo drugim podacima koji bi mogli potvrditi ovu pretpostavku.²⁷

Postoji dokument, *hilafetnama* (svjedodžba) datirana 1755. godine, kojim je šejh Sinanove tekije u Sarajevu hadži Mehmed ibn Hasan al-Sakaki ovlastio svog sina Abdul-Kadira da može i žene primati u tarikat.²⁸ Mubina Moker smatra da bi ovaj dokument mogao predstavljati svjedočanstvo o slijeđenju prakse uvođenja žena u kaderijski tarikat koju je u Sarajevu, u drugoj polovici 17. stoljeća, uspostavio šejh Hasan Kaimija.²⁹

Na osnovu ovog dokumenta Muhamed Hadžijahić zaključuje da je ženama dervišima u Sarajevu Sinanova tekija bila matična tekija, a šejh Sinanove tekije postavljao je *večila* ženske tekije, što je započeo šejh Hasan Kaimija osnivanjem *vekilhane* pod vodstvom svoje supruge.³⁰

Nakon smrti supruge šejha Hasana Kaimije (prije 1682/83. godine), kada je tekija koju je ona predvodila prestala služiti ženama dervišima, vjerovatno je osnovana ženska tekija u sarajevskom naselju Čeljigovići, koju je predvodila žena koja se spominje pod imenom Đulbadža.³¹

Pretpostavlja se da je ova Đulbadža, koja je predvodila žensku tekiju u Čeljigovićima, ista osoba koju spominje sarajevski ljetopisac Mula Mustafa Bašeskija, a koja je umrla 1758/59. godine i pokopana na groblju Alifakovac u Sarajevu.³² Mula Mustafa Bašeskija među svojim prijateljima i poznanicima umrlim 1172. hidžretske godine (4. 9. 1758. – 24. 8. 1759)

¹⁸ U nastavku teksta detaljnije se bavimo ovom temom.

¹⁹ Mubina Moker, *Šejh Hasan Kaimija – sin vremena*, Sarajevo, Naučnoistraživački institut "Ibn Sina", str. 224.

²⁰ Mubina Moker, *Šejh Hasan Kaimija – sin vremena*, Sarajevo, Naučnoistraživački institut "Ibn Sina", str. 224.

²¹ Ibidem, str. 224.

²² Muhamed Hadžijahić, "Badžijanije u Sarajevu i Bosni", *Anali GHB*, str. 124.

²³ Ibidem, str. 124.

²⁴ Ibidem, str. 124.

²⁵ *Katalog obnove kulturno-historijskog i prirodnog naslijeđa Kantona Sarajevo 2000–2010*, Kantonalni zavod za zaštitu kulturno-historijskog i prirodnog naslijeđa Sarajevo, Sarajevo, 2011.

²⁶ Arsa je muško i žensko ime za koje se smatra da je arapskog porijekla, u značenju plemenitog putnika, putnice, koji putuju noću. [<https://www.knjigaimena.com/?znacenje-ime-na-Arsa>, Pristupljeno 14. 1. 2022].

²⁷ Istraživanja su vršena 2021–2022. godine.

²⁸ Mubina Moker, *Šejh Hasan Kaimija – sin vremena*, Sarajevo, Naučnoistraživački institut "Ibn Sina", str. 226.

²⁹ Ibidem.

³⁰ Ibidem.

³¹ Muhamed Hadžijahić, "Badžijanije u Sarajevu i Bosni", *Anali GHB*, str. 113.

³² Mula Mustafa Ševki Bašeskija, *Ljetopis (1746–1804)*. Prevod s turskog, uvod i komentar Mehmed Mujezinović. Sarajevo 1987, str. 44. i 105.

navodi: "Poznata Badža-kaduna, Ibrahim-agina žena".³³ Zanimljivo je da su muškarci dominantna većina umrlih prijatelja i poznanika koje bilježi Bašeskija u svom ljetopisu, a u navedenoj godini Badža-kaduna jedina je spomenuta žena. Ispred njezinog imena Bašeskija piše pridjev *poznata*, pa u ovim detaljima možemo prepoznati potvrdu njezinog tadašnjeg ugleda i značaja.

Prema podatku o Đulbadžinoj smrti, 1758/59. godine, može se pretpostaviti da je Đulbadžina tekija u Čeljigovićima nastala i djelovala u prvoj polovici 18. stoljeća. Nije poznato kada je prestala postojati.³⁴ Đulbadža se kasnije spominje u članku Sejfudina Kemure iz 1913. godine,³⁵ što pokazuje da se još početkom 20. stoljeća znalo da je u Sarajevu postojala Đulbadžina tekija i da je bilo poznato mjesto gdje se ova tekija nalazila.³⁶

Muhamed Hadžijahić donosi neke podatke o izgledu Đulbadžine tekije u Čeljigovićima, na osnovu vlastitih zapažanja s početka osamdesetih godina 20. stoljeća. Lokalitet na kojem se nalazila naziva se Tekija, a na tom mjestu su se još između prvog i drugog svjetskog rata ljeti u predvečerje sakupljale žene.³⁷ Navedeni podaci pokazuju dugo trajanje tradicije povezanosti ovog mjesta sa ženama, koja se održala u godinama između dva rata, a bila je poznata i u osamdesetim godinama 20. stoljeća, u vrijeme kada Muhamed Hadžijahić piše svoj tekst.

U vezi s Đulbadžom spominju se tri relikvije koje su se čvale u džamiji u Čeljigovićima, a Muhamed Hadžijahić na osnovu toga iznosi pretpostavku da su Čeljigovići u vrijeme Đulbadže i njezine tekije bili centar ženske derviške tradicije.³⁸

Jedna relikvija bio je Đulbadžin pojas, koji se posuđivao porođiljama kao sredstvo za lakši porod. U tim posudbama pojas se izgubio oko 1941. godine.³⁹ Iz ovog podatka o korištenju Đulbadžinog pojasa do oko 1941. godine također možemo vidjeti da je još početkom četrdesetih godina 20. stoljeća u Čeljigovićima bilo prisutno sjećanje na Đulbadžu.

³³ Mula Mustafa Ševki Bašeskija, nav. dj., 44.

³⁴ Muhamed Hadžijahić, "Badžijanije u Sarajevu i Bosni", *Anali GHB*, str. 113.

³⁵ Sejfudin Kemura, *Sarajevske džamije i druge javne zgrade turske dobe*, separatan otisak, Sarajevo 1913, str. 118.

³⁶ Muhamed Hadžijahić, "Badžijanije u Sarajevu i Bosni", *Anali GHB*, str. 113.

Muhamed Hadžijahić piše da je pojas bio od crne kože s tri veće kopče. Širina mu je bila kao podlanica, debljina oko 2 cm, a bio je prilično dugačak. S unutrašnje strane bio je podstavljen platnom, na kojemu se nalazio tekst na arapskom jeziku, prilično izbrisan upotrebom. Moglo se pročitati: *Allāh, Muhammed, Lā ilāhe illallāh, Mubin, al-Laṭif*.⁴⁰

U istoj džamiji čuvao se i posuđivao djevojkama prilikom udaje *duvak* (svadbeni veo) zelene boje. Ne zna se pouzdano da li je pripadao Đulbadži. Stavljao se mladoj na glavu pri polasku mladoženjinoj kući, a veo je s glave skidao mladoženja. Isti veo kasnije se bacao na neku drugu djevojku (u znak želje da ta djevojka bude prva na redu da se uda, odnosno da joj se stavi veo).⁴¹

Treći rekvizit koji se pripisivao Đulbadži, čuvan također u džamiji u Čeljigovićima, bio je *Kur'an-tas*, posuda od mjedi u kojoj su bili ugravirani tekstovi iz Kur'ana, prije svega *Ayat al-Kursi*.⁴² U tu posudu ulijevala se voda i onda pila, u uvjerenju da se tako mogu izliječiti *sandžije* (žigovi), a vodom iz te posude se i kupalo, da bi se sprao *sibir* (crna magija).⁴³

Turbeta i nišani žena derviša u Sarajevu i okolici

U sufijskoj duhovnosti *zijaret* (hodočašće) turbetima i grobovima *evlija* zauzima važno mjesto, s idejom stjecanja određene dobrobiti od molitve na njihovom grobu i njihovog zagovora. Vjeruje se da će činjenjem molitve Bogu na *mezaru* (grobu) *evlije*, ta molitva biti uslišena *himetom* (zagovorom) te osobe, zbog duhovnog stepena koji je postigla. Većina ovakvih mjesta hodočašća povezana je s muškarcima, ali postoji i određeni broj ženskih turbeta i grobova koji se kroz povijest spominju kao mjesta hodočašća, a neka od njih poznata su i danas. Uz ova mjesta vezane su različite predaje i legende, koje ovdje navodimo kao dio lokalne predajne tradicije.

³⁷ Ibidem, str. 113.

³⁸ Ibidem, str. 113.

³⁹ Ibidem, str. 115.

⁴⁰ Ibidem, str. 115.

⁴¹ Ibidem, str. 115.

⁴² Ibidem, str. 116.

⁴³ Ibidem, str. 116.

Slika 1.

U krugu poduzeća GRAS (Gradski saobraćaj Sarajevo) u Sarajevu nalazi se grob za koji se smatra da je u njemu pokopana Ajkuna, sestra Alije Đerzeleza,⁴⁴ koja je na tom mjestu i umrla. Legenda kaže da je djevojka Ajkuna oklevetana i krivo optužena, a pred smrt je ostavila poruku svom bratu Aliji u kojoj kaže da uzme dvije lijeske koje su potpuno izgorjele i da ih ugradi u njen mezar, a ako one ozelene, to će biti znak da je bila čista i nevina. To se i dogodilo, te su tu vremenom nikla dva velika stabla, a ovaj dio grada nekada je bio poznat kao “velika drveta”.⁴⁵ (Slika 1)

Alija Đerzelez legendarni je junak narodnih pjesama i predaja Bošnjaka muslimana. Vjerovatno se radi o stvarnoj povijesnoj osobi Gürzu Ilyasu, koji je poginuo 1491. godine u borbi pod tvrđavom Sokol na rijeci Plivi nedaleko od grada Jajca.⁴⁶ Ako prihvatimo podatak da je u ovom

grobu zaista pokopana Ajkuna, sestra Alije Đerzeleza, a s obzirom na predaju o poruci koju je ostavila svom bratu, nastanak groba treba datirati u vrijeme prije Alijine smrti, odnosno prije 1491. godine. Ova datacija upućuje vjerovatno na to da se radi o najstarijem kulturnom mjestu u Sarajevu povezanom s nekom ženom.

Predstavljen je projekt za gradnju otvorenog turbeta na ovom mjestu. Prema idejnom rješenju arhitekta Mufida Garibije, oko postojećih nišana trebalo bi da budu izgrađeni dodatni objekti u kamenu s natpisima na bosanskom i arapskom jeziku. Na kamenom zidu nalazit će se klupa za sjedenje i učenje, a na desnoj strani uzglavnog nišana bit će posađeno drvo koje raste iz kamena, kao simbol nekadašnjih “velikih drveta”. Unutarnji prostor turbeta trebalo bi da bude travnat, a uz kameni zid predviđena je sadnja ruža, kao simbola djevojke i ljubavi prema Poslaniku.⁴⁷

⁴⁴ https://hr.wikipedia.org/wiki/%C4%90erzelez_Alija [Pristupljeno 11. 1. 2022]

⁴⁵ <https://www.faktor.ba/vijest/znate-li-ciji-se-mezar-nalazi-u-krugu-preduzeca-gras/97389> [Pristupljeno 11. 1. 2022]

⁴⁶ https://hr.wikipedia.org/wiki/%C4%90erzelez_Alija [Pristupljeno 11. 1. 2022]

⁴⁷ <https://www.faktor.ba/vijest/znate-li-ciji-se-mezar-nalazi-u-krugu-preduzeca-gras/97389> [Pristupljeno 11. 1. 2022]

Slika 2.

Na Bistriku, u Sarajevu, nalazi se Koso-Koštrino turbe, za koje je zabilježeno da je kroz stoljeća bilo mjesto *zijareta* (hodočašća), posebno mladih žena nerotkinja.⁴⁸ Ne zna se tačno iz kojeg vremena je turbe, a Sejfudin Kemura (1864–1917) piše da je podignuto prije četiri stotine godina.⁴⁹ Ako prihvatimo podatak Sejfudina Kemure, prema kojem je turbe početkom 20. stoljeća bilo staro četrsto godina, znači da je podignuto početkom 16. stoljeća, pa time vjerovatno predstavlja najstarije žensko turbe na području Sarajeva. Turbe ima oktogonalni tip nišana s udubljenjem, kakav je karakterističan za derviške nišane, a ovaj tip nišana pripada najstarijem tipu nišana na derviškim grobovima,⁵⁰ što govori u prilog velikoj starosti ovog turbeta. (Slika 2)

Postoje brojne lokalne legende o ovom turbetu, a govore o mladiću iz Sarajeva, koji je daleko od svoje zemlje završio kao vojni zarobljenik, gdje je služio kod nekog bogatog čovjeka, kršćanina, koji je imao lijepu kćerku Kosu. Njih dvoje su se zavoljeli. Budući da djevojka nije mogla reći svojim roditeljima za ovu ljubav, zbog velike tuge vremenom je potpuno oslabjela i umrla. Pred smrt djevojka je rekla mladiću da uzme nakit

iz njezinog groba, jer nakit pripada njemu, a ne crnoj zemlji, a od roditelja je tražila da njega oslobode. Mladić je u grobu našao njezino blago, ali na njegovo čudo, u grobu nije bila ukopana djevojka, već njegov hodža iz mekteba. Po povratku u Sarajevo raspitao se za mjesto gdje je njegov hodža ukopan, a nakon što je otkopao ovaj grob, u njemu je ugledao svoju ljubav, djevojku Kosu. Nakon toga mladić je svojoj ljubavi podigao ovo turbe.⁵¹

Na *mezarju* (groblju) uz Sinanovu tekiju u Sarajevu, za koju Muhamed Hadžijahić smatra da je u 17. stoljeću bila matična tekija žena derviša,⁵² nalazi se turbe koje usmena tradicija spominje kao turbe Sakine-hanum, koja je ovdje ukopana sa svojim mužem hadži Sinan-agom.⁵³ Oni su, prema jednoj legendi, zajedno podigli ovu tekiju,⁵⁴ koja je izgrađena između 1638. i 1640. godine, što upućuje na to da su ova turbeta vjerovatno iz sredine 17. stoljeća. (Slika 3)

Turbe je otvorenog tipa s kupolom, koja počiva na oktogonalnoj osnovi i na četiri stupa. Nišani u obliku stele smješteni su nad sarkofagom. Na prednjem nišanu nalazi se natpis i stilizirani biljni ornament, a na unutrašnjoj strani nožnog nišana

⁴⁸ Edina Kamenica, "Košino-Kostrino turbe na Hridu", *Kemalul' Šifa*, 7, jesen, 1426/2005, str. 44–46.

⁴⁹ Sejfudin Kemura, *Sarajevske džamije i druge javne zgrade turske dobe*, separadni otisak, Sarajevo, 1913.

⁵⁰ Meliha Teparić, "Analiza nekoliko ženskih derviških nišana iz Bosne i Hercegovine", *Kelamul' šifa*, 58–59–60/XVIII, 1441–42/2021, str. 124.

⁵¹ Edina Kamenica, "Košino-Kostrino turbe na Hridu", *Kemalul' Šifa*, 7, jesen, 1426/2005, str. 44–46.

⁵² Vidjeti bilješku 30.

⁵³ Razgovor sa šejhom Seadom Halilagićem (31. januara 2022).

⁵⁴ Mehmed Mujezinović, *Islamska epigrafika Bosne i Hercegovine*, Sarajevo Publishing, Sarajevo, 1991, str. 247–248.

Slika 3.

Slika 4.

motiv je stiliziranog cvijeta u obliku rozete (*gül*). (Slika 4) Ornament je nešto dublje isklesan nego tekst na prednjem nišanu, te je time naglašeniji i izražajniji. Rozeta je sastavljena od osam latica, četiri su smještene u smjeru horizontalno-vertikalno, druge četiri u pozadini smještene su u dijagonalnim smjerovima, a u sredini rozete nalazi se kružna forma. Simbol rozete, odnosno *güla*, jedan je od najzastupljenijih vizualnih elemenata u sufijskoj kulturi, koji je moguće naći na muškim i ženskim nišanima i na arhitekturi, kao i na odjevnim i drugim predmetima. Prisutnost ovog ornamenta na nišanu Sakine-hanum vjerovatno upućuje na njezinu pripadnost tarikatu, što govori u prilog pretpostavci Muhameda Hadžijahića da je Sinanova tekija u 17. stoljeću bila matična tekija žena derviša u Sarajevu.

U Visokom, gradiću u okolici Sarajeva, nalazi se Djevojačko turbe, koje stanovnici Visokog i danas redovito obilaze, uz molitve i novčane priloge.⁵⁵ Turbe je smješteno u starom dijelu grada, dosta je malih dimenzija, s krovom na četiri vode.⁵⁶

⁵⁵ Zahvaljujemo Mubiri Imamović Pulo, kustosici Zavičajnog muzeja u Visokom, na saradnji, pratnji u obilasku turbeta, informacijama kojima raspolaže Muzej i saznanjima iz svakodnevnog života u Visokom.

Prema kazivanju lokalnog stanovništva, turbe je ranije bilo drveno, a u osamdesetim godinama 20. stoljeća renovirano je i sagrađeno zidano turbe u današnjem obliku. (Slika 5)

Predaja o nastanku turbeta govori o tome da je u njemu pokopana jedna djevojka, koja je bila sluškinja kod nekog age iz Visokog.⁵⁷ Agina supruga bila je na nju jako ljubomorna, ponižavala ju je i iskorištavala. Aga i njegova supruga često su odlazili u svoj ljetnikovac kod Fojnice, a uvijek kad bi krenuli na put u ljetnikovac, agina supruga obilazila je sedam puta oko njihovog imanja i za zaštitu izgovarala sedam puta suru *Iza dža'e*.

Jednom se agina supruga na pola puta sjetila da je zaboravila napraviti tu molitvu i poslala je sluškinju da se vrati i to uradi umjesto nje. Djevojka je zaboravila što treba izgovoriti, pa je sedam puta izgovorila suru *al-Fatiha*. Kada su se aga i njegova supruga vratili u Visoko, vidjeli su da se oko njihovog imanja podiglo sedam zidova kroz koje nema prolaza, pa su shvatili duhovnu snagu svoje sluškinje i tražili od nje oprost. Poslije

⁵⁶ Djevojačko turbe najčešće je zaključano, pa prilikom našeg posjeta nismo vidjele unutrašnjost.

⁵⁷ Husnija Suša, Jusuf Trgo, *Turbeta, alimi i gazije Visokog*, Visoko, Bosnagraf, 1997, str. 31.

se pričalo da je aga odmah ponudio jedan od tri svoja dvora siromašnoj djevojci, i da su aga i aginica od tada služili djevojci.⁵⁸

Predaja dalje kaže da se djevojka nikada nije udavala, a tražila je da je pokopaju na mjestu gdje je današnje turbe. Ubrzo po ukopu djevojke vidjeli su susjedi da iz njezinog groba sija zeleno svjetlo, pa je na tom mjestu podignuto turbe.⁵⁹

Preko puta Djevojačkog turbeta nalazi se džamija, koja je u Visokom poznata pod nazivom "Ženska džamija".⁶⁰ U ovoj se džamiji u vrijeme ramazana, poslije podne namaza, uči *mukabela*.⁶¹ Zanimljivo je da podnevnu molitvu predvodi žena, mualima, koje je ujedno i imam i mujezin ove džamije. Zbog toga bismo mogli reći da Djevojačko turbe i obližnja Ženska džamija predstavljaju svojevršno žensko vjersko središte u starom dijelu Visokog, vjerovatno povezano s nekom starom tradicijom koja nam nije poznata. Džamija je sagrađena u 17. stoljeću, a nije poznato kada je nastalo Djevojačko turbe, prije ili poslije izgradnje džamije.

⁵⁸ Husnija Suša, Jusuf Trgo, *Turbeta, alimi i gazije Visokog*, Visoko, Bosnagraf, 1997, str. 31.

⁵⁹ Ibidem.

⁶⁰ Prema kazivanju mještana, 10. decembra 2021.

Simboličko značenje vizualnih motiva ženskih derviških nišana

Nadgrobni spomenici, turbeta i nišani, koji mogu biti važna mjesta sufijske pobožnosti, predstavljaju i značajan element sufijske vizualne kulture. U njihovim ornamentalnim motivima sadržana su različita značenja povezana sa simbolima sufijske duhovnosti.

Nišani na derviškim grobovima u Bosni i Hercegovini mogu se podijeliti na tri osnovna tipa: nišani oktogonalne osnove, bez tekstualnog natpisa i s udubljenjem na vrhu, nišani četvrtaste osnove, s tekstualnim natpisom i simboličnim motivima, i nišani u obliku stele, koji također imaju tekstualni natpis i simbolične motive.⁶²

Nišani s oktogonalnom osnovom izrađeni su od kamena koji je karakterističan za spomenike iz ranijih stoljeća osmanskog perioda u Bosni i Hercegovini, od 16. do 18. stoljeća, pa vjerovatno predstavljaju najstariju skupinu derviških nadgrobničkih spomenika.⁶³

⁶¹ *Mukabela* je zajedničko glasno učenje Kur'ana.

⁶² Meliha Teparić, nav. dj., 58–59–60/XVIII, 1441–42/2021, str. 152–153.

⁶³ Ibidem, str. 153.

Ovakva vrsta nišana u gornjem dijelu se sužava, a vrh je odsječen da bi se napravilo udubljenje u kojem se zadržavala kišnica. Kišnica je služila za piće pticama, jer se smatralo da time dolaze *sevapi* umrlom. Također se vjerovalo da upotreba ove kišnice pomaže kod liječenja različitih bolesti.⁶⁴

Ovaj tip nišana nalazi se na grobu za koji se smatra da je u njemu pokopana Đulbadža, koja se spominje kao predvodnica tekije u Čeljigovićima.⁶⁵ Muhamed Hadžijahić piše da je Đulbadžin grob smješten na krajnjem sjeveroistočnom dijelu groblja na Alifakovcu, i da je sačuvan samo nišan s uzglavlja, na kojem se raspoznaju ostaci udubljenja.⁶⁶ Isti tip nišana nalazi se i na Koso-Koštrinom turbetu na Bistriku, za koje smo iznijeli pretpostavku da možda potječe s početka 16. stoljeća.⁶⁷

Oktogonalna forma može se dobiti preklapanjem dvaju kvadrata, od kojih je jedan pod pravim uglom, a drugi rotiran za 45 stepeni, pa zajedno tvore osmokraku zvijezdu, a oktogonalni oblik nastaje spajanjem krakova ove zvijezde. Druga složenija forma oktogona može se dobiti iz postupka svođenja kvadrata u krug. Kvadrat i krug predstavljaju dva osnovna geometrijska elementa, i u likovnim umjetnostima čine najharmoničniju kombinaciju. U svetoj geometriji ova forma predstavlja oktogonalnu mandalu (kosmogram).⁶⁸ To je prijelazna forma iz kvadrata u krug, koja slijedi simbolizam kvadrata kao zemlje, kruga kao nebesa, a mandala kao njihov spoj predstavlja anđeoski svijet. Stoga možemo pretpostaviti da ovakva vrsta nišana simbolizira prijelaznu formu zemaljskog u vječni život.⁶⁹ Posmatranjem odozgo oktogonalne forme nišana, može se primijetiti da oblikuje rozetu ili *gül* (ružu), koja sa svojih osam dijelova simbolizira osam rajskih kapija.⁷⁰ Sam vrh nišana, u kojem se susreće ovih osam

dijelova, mogao bi se tumačiti kao simbol Božanskog Jedinstva *waḥdat al-wujūd*.⁷¹

Drugi tip ženskih derviških nadgrobnih spomenika jeste nišan kvadratne osnovne, koji na vrhu završava ženskom kapom. Ženska kapa širi se prema gore, za razliku od muške, koja se prema vrhu sužava.

Derviški simbol na ovakvim nišanima jeste *gül* sa *turuki-aliyye* i sedam *diluma*.⁷² *Gül* predstavlja stiliziranu kružnu formu cvijeta, koja se nalazi na vratu nišana ispod kape. Sedam krakova koji izbijaju iz *güla* vjerovatno simboliziraju sedam tarikata, ili sedam stepena duhovnog uzdizanja. U predjelu ispod vrata nišana nalazi se bordura trokutaste forme, koja okružuje nišan sa sve četiri strane. Ispod trokutastog friza nalazi se oblik sličan polumjesecu, ispod kojeg su još tri kružne forme. Ove kružne forme najčešće se interpretiraju kao ukrasi od dukata, kakve su mogle nositi djevojke.⁷³

Treći tip nišana jeste u obliku stele na dvije vode. Ovaj tip nišana pronalazimo od 15. stoljeća, a njihov oblik vezuje se za stečke ovakvog tipa. Ženski nišani ovog tipa sačuvani su u najvećem broju iz 19. stoljeća, i kontinuirano su korišteni i u 20 stoljeću.⁷⁴ U njihovom oblikovanju i simbolici, rozeta ili *gül* također ima značajnu ulogu, koja može biti oblikovana kao pletenica u formi kružnice. Prva vanjska kružnica označava 18.000 svjetova (*on sekiz bin alem*), koji čine minijturni univerzum. Druga kružnica, sa dvanaest (ili sedam) sastavnih dijelova, predstavlja dvanaest, odnosno sedam derviških redova (*turukiälliye = visoki tarikat*). Treća, još uža kružnica, čini *ali-âba*, odnosno *eblu-l-beyt, hamse-i Âl-i abâ* (Muhammed, 'Alî, Hasan, Husayn, Faṭîma). Tačka u kružnici predstavlja *waḥdat al-wujūd* (Božije Jedinstvo).⁷⁵

⁶⁴ Meliha Teparić, nav. dj., 58–59–60/XVIII, 1441–42/2021, str. 154.

⁶⁵ Vidjeti bilješku 31.

⁶⁶ Muhamed Hadžijahić, "Badžijanije u Sarajevu i Bosni", *Anali GHB*, str. 115.

⁶⁷ Vidjeti bilješku 49.

⁶⁸ Nader Ardalan & Laleh Bakhtiar, *The Sense of Unity: The Sufi Tradition in Persian Architecture*, University of Chicago Press, 1973, str. 30–31.

⁶⁹ Meliha Teparić, "Analiza nekoliko ženskih derviških nišana iz Bosne i Hercegovine", *Kelamu'l šifa'*, 58–59–60/XVIII, 1441–42/2021, str. 154.

⁷⁰ Annamarie Schimel, *Misterija brojeva*, Sarajevo, Libris,

2006, str. 158. Autorica u interpretaciji broja osam spominje i osam meleka koje nose Božanski Tron.

⁷¹ Nader Ardalan *The Sense of Unity: The Sufi Tradition in Persian Architecture*, University of Chicago Press, 1973, str. 30–31.

⁷² Muhamed Hadžijahić, "Badžijanije u Sarajevu i Bosni", *Anali GHB*, str. 125.

⁷³ Meliha Teparić, "Analiza nekoliko ženskih derviških nišana iz Bosne i Hercegovine", *Kelamu'l šifa'*, 58–59–60/XVIII, 1441–42/2021, str. 154.

⁷⁴ Ibidem.

⁷⁵ Muhamed Hadžijahić, "Badžijanije u Sarajevu i Bosni", *Anali GHB*, str. 130.

Slika 6.

Motiv rozete, ruže, *gūla* ili *đula*, koji je redovito prisutan na ženskim derviškim nišanima, jedan je od glavnih motiva u vizualnoj kulturi bosanskih žena derviša, i može se pojavljivati u različitim materijalima. Muhamed Hadžijahić smatra da je naziv *Đulbadže*, kojim su se općenito nazivale žene derviši u Sarajevu od sredine 17. do sredine 18. stoljeća, potjecao od *đula* koji su nosile na kapama.⁷⁶

Svaki tarikat razvio je svoj oblik *gūla* (ruža, rozeta), koji nužno ne moraju biti izvedeni iz cvjetne forme, pojedini su izvedeni iz osnovne forme kvadrata koji se multiplicira u različitim kombinacijama i tako tvori zvijezdu. Kod muških obilježja pronalazimo *gūlove* na tadževima – šejhovskim kapama. (Slika 6) Premda se ženi tradicionalno ne daje titula šejha, iako ona po svojim duhovnim sposobnostima može postići stepene kao i muškarac, prisustvo *gūla* moglo bi se smatrati oznakom visokog stepena duhovnosti koji je na ravni šejha, koji su dostigle ove žene.⁷⁷

⁷⁶ Muhamed Hadžijahić, "Badžijanije u Sarajevu i Bosni", *Anali GHB*, str. 130.

Zaključak

Na osnovu dostupne literature, terenskih istraživanja i dokumentacije, kao i razgovora s kazivačima, mještanima, svjedocima i učesnicima, u članku smo pokušale predstaviti tradiciju žena derviša u Sarajevu, koja se može pratiti od 16. stoljeća.

Prva žena koja se spominje u povijesti tesavvufa u Sarajevu bila je Hemzada-hatun bint Kaja, šejha Gaziler tekije u Sarajevu, iz sredine 16. stoljeća. Prvu poznatu žensku tekiju u Sarajevu vodila je supruga kaderijskog šejha Hasana Kaimije, koja se možda zvala Arsa, u drugoj polovici 17. stoljeća. Nakon njezine smrti (prije 1682/83. godine), vjerovatno je osnovana ženska tekija u sarajevskom naselju Čeljigovići, koju je predvodila žena koja se spominje pod imenom *Đulbadža*. Po mišljenju Muhameda Hadžijahića, u Sarajevu je tokom 17. i 18. stoljeća postojao pokret žena derviša koje su se nazivale *badžijanije*.

Vizualnu kulturu žena derviša predstavile smo kroz istraživanje turbeta i nišana, koji zbog trajnosti materijala u kojem su izrađeni predstavljaju najbolje sačuvane spomenike iz prošlih stoljeća. Uz ove spomenike navele smo i lokalne predaje i legende o ženama koje su ovdje pokopane, a svjedoče o dugom trajanju prenošenja ovih predaja u lokalnoj kulturi.

Najčešći motiv koji se može povezati s vizualnom kulturom žena derviša u Sarajevu jeste motiv rozete, ruže, *gūla* ili *đula*, koji je često isklesan na nadgrobnim spomenicima žena derviša, a prisutan je i u drugim materijalima. Opisale smo složeno i višestruko simboličko značenje ovog motiva u sufijskoj duhovnosti.

Na ovaj način, predstavljanjem nekih od žena uključenih u derviške redove, njihovih turbeta i nišana, motiva vizualne kulture i njihovog simboličkog značenja, željele smo ostvariti širi uvid u ulogu i značenje zapostavljene tradicije ženske sufijske duhovnosti, koja se tokom nekoliko stoljeća održala u Sarajevu, a odjeci ove tradicije prisutni su i u današnje vrijeme.

⁷⁷ Mubina Moker, *Šejh Hasan Kaimija – sin vremena*, Sarajevo, Naučnoistraživački institut "Ibn Sina", 2019, 53

Literatura

- Ardalan, Nader; Bakhtiar, Laleh, *The Sense of Unity: The Sufi Tradition in Persian Architecture*, University of Chicago Press, 1973.
- Aščerić-Todd, Ines, *Dervishes and Islam in Bosnia, Sufi dimensions to the formation of Bosnian Muslim society*, Leiden, Boston, BRILL, 2015.
- Bašeskija, Mula Mustafa Ševki, *Ljetopis (1746–1804)*. Prevod s turskog, uvod i komentar Mehmed Mujezinović, Sarajevo, 1987.
- Bejtić, Alija, "Jedno viđenje sarajevskih evlija i njihovih grobova kao kulturnih mjesta", *Prilozi POF-a*, Orientalni institut u Sarajevu, XXXI, 1981, str. 111–129.
- Hadžijahić, Muhamed, "Badžijanije u Sarajevu i Bosni", *Anali GHB*, 1982, str. 109–133.
- Hafizović, Fazileta, "Slavonija – pitanje uloge derviša u širenju islama", *Mjesto i uloga derviških redova u Bosni i Hercegovini, Zbornik radova povodom obilježavanja 800 godina od rođenja Dželaluddina Rumija*, Sarajevo, 2011, str. 277–283.
- Kamenica, Edina, "Košino-Kostrino turbe na Hridu", *Kemalul' Šifa'*, 7, jesen, 1426/2005, str. 44–46.
- Katalog obnove kulturno-historijskog i prirodnog naslijeđa Kantona Sarajevo 2000–2010*, Kantonalni zavod za zaštitu kulturno-historijskog i prirodnog naslijeđa Sarajevo, Sarajevo, 2011.
- Kelamu'l šifa'*, časopis za historijsko naslijeđe, tesavvu' i kulturu, 7, jesen, 1426/2005.
- Kelamu'l šifa'*, časopis za historijsko naslijeđe, tesavvu' i kulturu, 58–59–60/XVIII, 1441–42/2021.
- Kemura, Sejfudin, *Sarajevske džamije i druge javne zgrade turske dobe*, separatan otisak, Sarajevo, 1913.
- Moker, Mubina, "Sejrisuluk šejha Kaimija u svjetlu njegova odnosa prema ženama-sufijama", *Znakovi vremena*, 45/46, 12/2009, str. 216–231.
- Moker, Mubina, *Šejh Hasan Kaimija – sin vremena*, Sarajevo, Naučnoistraživački Institut "Ibn Sina", 2019.
- Mujezinović, Mehmed, *Islamska epigrafika Bosne i Hercegovine*, Sarajevo Publishing, Sarajevo, 1991.
- Ratkovčić, Rosana, "Prisustvo derviša na području Slavonije u vrijeme Osmanske vladavine", *Scrinia Slavonica* 14/2014, str. 53–77.
- Schimel, Annamarie, *Misterija brojeva*, Sarajevo, Libris, 2006.
- Suša, Husnija; Trgo, Jusuf, *Turbeta, alimi i gazije Visokog*, Visoko, Bosnagraf, 1997.
- Teparić, Meliha, "Analiza nekoliko ženskih derviških nišana iz Bosne i Hercegovine", *Kelamu'l šifa'*, 58–59–60/XVIII, 1441–42/2021, str. 151–159.
- Tkalčić, Žana, *Život i položaj žene u derviškoj zajednici*, diplomski rad, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb, 2018.
- Voloder-Strinić, Sabina, *Badžije, pobožne muslimanke*, Sarajevo, 2017.

Primarna literatura

- <https://www.knjigaimena.com/?znacjenje-imena-Arsa> [Pristupljeno 14. 1. 2022]
- https://hr.wikipedia.org/wiki/%C4%90erzelez_Alija [Pristupljeno 11. 1. 2022]
- https://hr.wikipedia.org/wiki/%C4%90erzelez_Alija [Pristupljeno 11. 1. 2022]
- <https://www.faktor.ba/vijest/znate-li-ciji-se-mezar-nalazi-u-krugu-preduzeca-gras/97389> [Pristupljeno 11. 1. 2022]

Abstract

Rose in stone – visual culture and tradition of female dervishes in Sarajevo

Rosana Ratkovčić and Meliha Teparić

The paper discusses the tradition of female dervishes in Sarajevo, which we can trace from the 16th century, while echoes of this tradition are still present today. The article presents some of the most famous female dervishes (*dervishhane*) recorded in the history of Sarajevo. We researched women's *turbes* and tombstones in Sarajevo and the surrounding area, and listed local traditions and legends associated with the women buried in these graves. We have shown that the shape of a rosette, rose, *jul* or *gül* is the most significant motif of the visual culture of female dervishes, and we have presented different symbolic interpretations of this motif in Sufi spirituality. The motif is most often found on stone tombstones (*nišans*), and is also present in other materials. By connecting the tradition of female dervishes with the motifs of their visual culture, we wanted to gain a broader insight into the role and significance of this neglected tradition.

Keywords: female dervishes (*dervishhane*), *badžijanije*, *turbe*, *nišan*, rosette, *jul*, *gül*